

Äimmõsmuttâz vaaiktõõzz Lää'ddjânnam sää'mkulttuu're

Jää'dtõs

Tobdstõõđ Riikksuávtõõzz õõlmtõ'sse Äimmõsmuttâz vaaiktõõzz
Lää'ddjânnam sää'mkulttuu're da va'stted pue'tti kõõččmõõžžid.

Ilmastonmuutoksen vaikutukset Suomen saamelaiskulttuuriin:
[julkaisut.valtioneuvosto.fi/server/api/core/bitstreams/
5f82318a-3e7e-4685-8316-ba6c30cf3d7/content](https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/server/api/core/bitstreams/5f82318a-3e7e-4685-8316-ba6c30cf3d7/content)

1. Mâid tu'tkkummšest se'lvvteš

Õõlmtõõzz õ'htekeässmõš da jää'dtõs

Kõskksaž vasttõs-siiskõs:

- Mâkam muttâz sää'mmlai dommvuu'd luâđast šâdd äimmõsmuttâz seu'rrjõssân.
- Tu'tkkummšest se'lvvteš äimmõsmuttâz vaikkõõzzid sää'mkulttuu're,
puäzžhoiddu, jie'llemvue'jjid, pirrõ'sse da arggpeivva.
- Tärkstõõllâmpodd leäi 1960–2018.
- Tu'tkkummšest õhtteeš sää'mmlai ä'rbvuõdlaž teäđ da tiõdlaž tu'tkkummuž.
- Täävtõssân leäi še kaunnâd kuânstid šiõttlõõvmmõšše da raajjâd tåimme'tkkõõzzid.

2. Mõõn jiännai sä'mmlai dommvu'vdd da aarktlaž vu'vdd pakkne mâaimõs tu'tkkummši mie'ldd ko ve'rddeet jee'res maailma

Õõlmtõõzz kăplõk 4: Äimmõsmuttâz vaaiktõõzz sää'mkulttuu're.

Vuõrddum vasttõs:

Sä'mmlai dommvu'vdest äimmõs lij pakknam 2–3 graaddâd ko ve'rddeet ouddâl industriaal'laž äigga. Pakknummuš aarktlaž vu'vdest lij koumm vuâra jâ'ttlab ko jee'resâ'nn maai'lmet.

3. Looggtõõl sä'mmlai ä'rbbvuođlaž jie'llemvue'jjid

- Puäzžhâidd
- Kue'llšeellmõš
- Mie'cstummuš
- Noorõs

4. Peäggat äimmõsmuttâz vaaiktõõzzid sä'mmlai jie'llempirrõõzzâst da kulttuurâst

Taullõk seeidast 23: Äimmõsmuttâz vuõigg, pannvuõigg da kõõsklaž vaaiktõõzz sää'mkulttuu're.

Vuõigg vaaiktõõzz:

- a) šõõŋ ruõbddeettmõõžž
- b) ââ'jjtaal suddmõš
- c) paakkâs ääi'jpoodd
- d) muttâz â'brrmeä'rest da temperatuurâst
- e) muttâz šâddvuõđâst da jie'llišlaajin

Pannvuõigg vaaiktõõzz:

- a) Muttâz puõccuid da oummuid puõžlmid tuejjei kõõvkuõ'ddi leävvnemvuõđâst
- b) Kuõv šõddmõš
- c) Otsoon, kaa'sti da lie'đdikoujj da ääimast leävvneei allergeeni õll'jab siiskõsvuässõs
- d) Muttâz šõŋŋjeällmõõžžin, Tá'vv-Atlaant oskillaatiost, miârrvee'rd

Kõõsklaž vaaiktõõzz:

- a) Muttâz jie'llemvue'jji spraavdõõttâm-maallin/ jie'llemvue'jj mõõntõs
- b) Ķiõl mõõntõs/ Ķiõl'laž teäđ mõõntõs
- c) Ķiõl'laž miõltiõrvâsvuõttvaaiktõõzz
- d) Meäddase'rdem/ äimmõsmuttâz diõtt serddmõš
- e) Infrastruktuur ouddnummuš/ kuäivas- da oljjindustria/ meä'cctääl/aarktlaž vu'u'd staaŋvuõttpolitikk
- f) Äimmõsmuttâs šiotlõõvmmõš/vaaldâšm
- g) Muttâz puõccui jâlstoõttmõõžžâst

Mä'htt ouddlest peäggum ää'sš kuästtje sää'mkulttuurâst

- a) Vaaiktõs šeellmõ'sše, noormõ'sše da kiõtt-tuâjai aunnsid
- b) Kiõldlaž vaaiktõs puõccui pue'rrjie'llma/ puäzzjäämm'mõõžž
- c) Muttâz kue'llnaa'lin da tõi åårmõõžžin
- d) Muttâz palggâmjeällmõõžžin
- e) Vaaiktõõzz puäzzjällmõõžžid da jää'mmemvuõtte
- f) Ä'rbvuõdlaž teäđ mõõntõs/ muttâz
- g) Kēāšttõõttmõš maddâannmõõžžâst
- h) Vuäittmõõžž kulttuurlaž šiõttlõõvmmõ'sše

✓ Vuä'nuum vasttõs

Äimmõsmuuttâs hue'nad sää'm puäzzhåiddkulttuur juätkkjemvuõđ, gujo jie'llemvue'jj spraavdõõttmõš šâdd vaiggääb da nuõr jårõ'stte juä'tkked tõn. Seämmast ä'rbvuõdlaž teätt da tõn serddmõš puõlvvõõggâst nobba rââšš, gujo pirrõs mottai da ä'rbvuõdlaž vuâmmšõõzz jie teänab leäkku tuõtt. Nuu'bb beä'lnn šâdd še odđ teätt šiõttlõõvmmõõžž mie'ldd, leäša ä'rbvuõdlaž teätt-täidd lij ränn'jeejab ko ouddâl.

5. Čiõ'lğğad pue'tti teermid, kook kovvee sää'm puäzzhåaid jiõččvuõđid

Seidd 28

- a) Pâi'luõlvvõkvuõtt miärkkšââvv tõn, što mii-ne ä'sš serdd le'be vaaikat määng puõlvvõõgg ääi'j, õhttan jee'res puõlvvõõggid, serdd puõlvvõõggâst nobba
- b) Sijddriâžldõk lij sää'm õutstõs, kää'tt nârrai määngain piärrjin le'be sooggin, kook tåimma õõutâst koon-ne vuu'dest. Sijdd tuejjad õhttsažtuâj ouddmiärkkân puäzzhåaidast.
- c) Puäzzmiärkkriâžldõk, koon vuâđđan lij mearkaoalli -riâžldõk Tå'vvsää'mkiõllsâž mearkaoalli miärkkšââvv pe'lljmiärkin miärkkliinj, ko'st lij soogg vuâđđmiärkk, koon mie'ldd šâ'dde jee'res miärkkmuttâz vuõ'iğğest soogg se'st le'be veä'ncc pääi'k.
- d) Palggâmjårros Puõccui palggâmjårros miärkkšââvv tõn, što puõccu se'rdde palggâmvuu'dest nobba ee'jjaai'ji mie'ldd.

6. Måkam äimmõsmuttâz vaaiktõõzz sää'mkulttuu're leäk jiõčč vuâmmšam jiijjad dommvuu'dest

Vuei'tlva vasttõõzz:

- Äimmõsmuuttâs kuâsttai sää'mkulttuurâst ouddâl puki arggpeeiv luättjeällmõõžži muttsin
- Tää'lv lie šõddâm jäänab čiõlgte'mmsen: njää'bb da âä'br tää'lv kâskka jiõŋŋee muõtti, mõõn diõtt puõccui porrmõõžž kuäivmõš lij vaiggäab
- Ko njää'bb lie täujjnam, ä'rbvuõdlaž kää'ddki âä'nnempeeiv lie uu'ccab
- Muõtti šlaajj da mie'rr vaajtâ'le jäänab ko ouddâl. Ouddmiârkkân jâättmõš luâđast lij vaiggäab, ko leä'p vâjja kuõ'ddi cuâŋ
- Ķie'zzi ku'kes kää'skes da pakk ääi'jpoodd, kook šâ'dde vuârai mie'ldd kõrr âä'brivui'm
- Sâär da luâmman uussâmaai'jin lie muttâz
- Ee'jjäai'j jie seu'rre teänab ouddlõs ryytm: tä'lvv vuäitt ä'lğğed mâ'ŋŋeld da ķidđ šõddâd ääi'jben le'be jâ'ttlânji. Tät vaigsmâtt oudlkâsttmõõžž da ä'rbvuõdlaž tâimmamnaa'li plaanummuž.
- Čuõiggâmpââjj lij vuänn'nam
- Pannaainâsvuõtt da hue'nes oudldâ'sttemvuõtt šõŋŋ- da luättâärmõõžžin. Ä'rbvuõdlaž teätt ij teänab pâi leäkku tuõtt seämmaalla ko jeällmõõžž mottje jâ'ttlânji. Tät seei'čâstt sää'mkulttuur a'rgğe da tøn juätkkjemvuõtte.

7. Tuâjj: Snimldõkpaarr – kuâsttje-a muttâz

Va'lljed tu'ne toobdâs päi'kk (ouddm. dommšellj, ķeâmpkue'stelm, sijdd, tuõddâr, vue'ssmie'rķkeempäi'kk, pikalõsäidd, toobdâs jau'rr...).

a) Oõzz vuä'mm snimldõk tuu va'lljäam päai'ķest

- Snimldõk vuäitt lee'd jiijjad piâralboomâst, ruâđâst le'be muđoi toobdâs oummuin
- Kâait va'lljeed snimldõõgg, kââ'tt lij valddum määŋg ee'ķked le'be määŋglo ee'ķked ääi'jben

b) Vää'ld ođđ snimldõõgg seämma päai'ķest

- Sniim seämma ârra seämma ee'jjäigga samai seämma päai'ķest da seämma vuu'dest

c) Ve'rddõõl snimldõõggid ķee'rjlânji (nu't-a ½–1 seidd)

Tu'mme aainâs täi'd aa'sšid:

- Måkam jeä'rdõõzz kuâsttje snimldõõggin (luätt, raajâlm, kue'stelm)?
 - Mä'htt šâddvuõtt lij mottjam (ouddm. meäccõõvmmõš, äävaivuõtt)?
 - Vuäinak-a miârkid äimmõsmuttsest (ouddm. muõtti mie'rr, čää'zz oolâž, šõddâmpâai muttâz)?
 - Lij-a oummu tâimm'mõš mottjam päai'ķ?
 - Måkam tobddmõõžž da jurddi tu'st pâjjne ou'dde?
- d) Lââ'zzat kuhttu snimldõõggid tuõjju, nõõmâd tõiđ čiõlggsânji (ouddâl/âä'n) da maainâst mõõn jiânnaai äi'ğğ lij snimldõõggi vä'lddem kõõskâst.

8. Tuâjj: Mä'htt äimmõsmuttâz hooddõõvvmõš 1990-låågg loopp räa'jest lij vuäittam vaaikted sä'mmlai a'rgghe

Vuei'tlva ouddmiârk:

- Tuâj ij vuei't oudldá'stted
- Puõccui ooccmõš da jáá'dtummuš lij vaiggäab (jiõŋŋ / muõtt kuâldd mä'ŋŋlubun ko takainalla)
- Lâssneei stress da pannaainâsvuõtt
- Jáåttmõõžž vaigsmââvv
- Ä'rbvuõdlaž äi'ggtauli mottjummuš

9. Tuâjj: Jiõččad va'lljummuž – looggtõõl jiijjad äimmõstuâjaid

Jååttmõš aargâst

- Veältam tooššas moottrin jáåttmõõžž
- Siâzzam vuä'niķ maa'tkin väzzmõõžž le'be tanccâmkaâ'lzin vuâjjmõõžž siidâst še
- Jáådam joukksäättain ää'l ko vuäitam

Luâdast jáåttmõš

- Jáådam mie'rkkuum ķeäinai mie'ldd eroosio uu'cceem diõtt
- Sme'llkâattam jeärrsid še vasttõõzzlaž liikkummuša

Energia da paakkummuš

- Âânam huõl tõ'st, što paakkâsvuõtt ij čõ'ķked tõõššas (uus, ikkân, tu'ššen piõggtõs)
- Uu'ccääm energia-âânnmõõžž (tu'šš čuõv, aparaatt ij â'lñn)
- Âânam muõrraunnâz tu'mmjee'l tärkka da ķeäll'jeei naa'lin

Porrmõš

- Siâzzam â'lddporrmõõžž
 - Pooram jāānab sesoonŋ mie'ldd (mue'ŋŋ, kue'll, šiil)
 - Uu'ccääm porrmõšmõõntõõzz
-

Tä'vver da âânnmõš

- Teevam da âânam tä'vvrîd kuu'kk
 - Äu'kkääm lâ'pptoorig da vaajtõstallõõzz
 - Veältam tooššas âânnmõõžž
-

Njeä'šš da luâđ čoorgâsvuõtt

- Šlaajtõõlam paažtõõzzid
 - Viiggam rooskid meädda luâđast (jiiijan da taarb mie'ldd jeärrsi še)
 - Uu'ccääm õõut vuâra âânnmõõžž
-

- ✓ **Muu vääžn'jummuš ho'hssjummuš: Äimmõstuâj jie taarbâž lee'd jõnn
– vääžn'jummuš lij tue'jjeed aargâst jie'rmes va'lljummušid**